

Van de opiniecolumn tot de ministerraad

Invloed van publieke opinie op het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van Israël, 1956-1973

Scriptie BA Geschiedenis

Student: Daniël Schiepers, S1025283

Begeleider: Dr. Paul Reef

Woorden: 9960

Datum: 12-1-2024

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	2
Inleiding	3
Status Quaestionis	3
Vraagstelling.....	5
Methode en bronkritiek	6
Hoofdstuk 1 – De media achter Israël	8
Suezcrisis.....	8
Zesdaagse Oorlog	10
Jom Kipoer-oorlog.....	12
Hoofdstuk 2 – De oliecrisis als kantelpunt in de Kamer	15
Suezcrisis.....	15
Zesdaagse Oorlog	16
Jom Kipoer-oorlog.....	19
Hoofdstuk 3 – De niet unieke herinneringscultuur als paradox	23
De periode na de Tweede Wereldoorlog.....	23
Monumenten.....	24
<i>De Bezetting</i>	25
Onvoorwaardelijke steun?	26
Conclusie.....	28
Bibliografie.....	30
Primair bronmateriaal.....	30
Krantenartikelen	30
Secundaire literatuur.....	31

Inleiding

Op 7 oktober 2023 valt terreurorganisatie Hamas Israël aan. Bij deze aanval overlijden meer dan duizend mensen en ten tijde van dit schrijven heeft Hamas nog een significant aantal mensen gegijzeld. De reactie van de Israëlische staat was een dodelijke campagne, waarbij zelfs grondtroepen in Gaza werden ingezet. Het Israëlische-Palestijns conflict maakt al decennialang veel emoties los bij mensen over de hele wereld. Ook bij deze escalatie van het conflict is er wereldwijd veel discussie over het conflict en de rol van Israël. Dit is ook het geval in Nederland. In de jaren '50 van de vorige eeuw was Nederland echter misschien wel de meest trouwe bondgenoot van Israël, waarbij kritiek op Israël nauwelijks te horen was. Dit onderzoek zal gaan over de vroege relatie tussen Israël en Nederland tussen de jaren 1950-1973.

Status Quaestionis

De karakteristieken van het Nederlandse buitenlandbeleid zijn al lange tijd onderdeel van debat. Alhoewel er tussen historici zoals Voorhoeve, Heldring en Boogman nog discussie is of er in het buitenlandbeleid inderdaad constanten of zelfs tradities terug te zien zijn, is men in het algemeen erover eens dat Nederland zich heeft ingezet ter bevordering van de vrijhandel, het legalisme en het commercialisme. Daarentegen heeft Nederland juist vaak een afkeer gehad van continentale machtspolitiek.¹ Voorhoeve benoemt dat de belangrijkste reden voor deze constanten de Nederlandse politieke cultuur is, waarbij deze cultuur vooral gevormd werd door de middenklasse, die afkerig was van pracht en paal en een grotere focus legt op vrijhandel.² Boogman betoogt dat dit allemaal onderdeel is van een zogenoemde 'Hollandse traditie', waarbij Nederland vaak heeft afgezien van machtspolitiek.³

Over het Nederlandse buitenlandbeleid richting Israël is veel geschreven. Het valt al snel op dat het overkoepelende debat in de literatuur gaat over de vraag of dit Nederlands beleid pragmatisch of principieel was. In zijn gelijknamige promotieonderzoek deed politicoloog Robert Soetendorp in 1983 onderzoek hiernaar. Soetendorp was in zijn onderzoek van mening dat de Nederlandse houding vooral pragmatisch was.⁴ Fred Grünfeld en Frans Peeters waren het oneens met de conclusie van Soetendorp. Grünfeld zag in zijn dissertatie *Nederland en het Nabije-Oosten* wel degelijk principiële redenen vanuit Nederland om Israël (onder andere de Holocaust) te steunen. Peeters daarentegen beargumenteerde dat

---

¹ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De rol van Nederland in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006) 9-11.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ R. Soetendorp, *Pragmatisch of Principieel. Het Nederlandse beleid ten aanzien van het Arabisch Israëlische conflict* (Leiden 1983) 205-206.

de goede Nederlandse-Israëlische relatie gebaseerd zou zijn op de vriendschap tussen Willem Drees en David Ben Goerion.⁵

Grünfelds dissertatie is het meest uitgebreide werk over de Nederlandse-Israëlische relatie vanaf 1973. Grünfeld maakte gebruik van de methode New Diplomatic History. Met deze methode proberen historici een tegenwicht te bieden voor oudere literatuur die voornamelijk gebruik maakte van bronnen zoals conferenties, verdragen en notities van diplomaten of ministeries. New Diplomatic History probeert ook onder andere maatschappelijke organisaties en culturele kwesties te betrekken bij het onderzoek om proberen te begrijpen in welke mate deze kwesties hebben bijgedragen bij het vormen van beleid.⁶ Grünfelds dissertatie is in het debat dan ook een kantelpunt. Literatuur geschreven voor Grünfeld maakt nog vooral gebruik van klassieke diplomatieke geschiedenis, waarbij enkel naar de archieven van de ministeries en briefwisselingen op ambassades gekeken wordt. Soetendorp is een voorbeeld van deze meer verouderde methode. Grünfeld, Hellema en Malcontent zijn enkele voorbeelden van historici die gebruik maakten van een methode die aansluit bij New Diplomatic History. Ze probeerde de betrekkingen tussen Nederland en Israël te verklaren door factoren zoals de media en publieke opinie te onderzoeken. Historicus Gordon Craig, een van de pioniers van New Diplomatic History, beschreef dat deze vorm van diplomatieke geschiedenis meer algemene vragen had oarmrd zoals de morele en intellectuele wortels en veronderstellingen van buitenlandbeleid, waarbij binnenlandse factoren (zoals de media en publieke opinie) invloed probeerden uit te oefenen op het beleid.⁷

Recentere onderzoeken hebben zich vooral gericht op de mensenrechtensituatie van de Palestijnse bevolking. Peter Malcontent deed dit in *Nederland, Israël & Palestina. Een open zenuw*. Hierin beargumenteerde hij dat Nederland pas sinds 1967 het Israëlisch-Arabisch conflict erkende. Voor 1967 golden Palestijnen enkel als ontheemden die gestimuleerd moesten worden om een andere identiteit aan te nemen. Ook beargumenteerde hij dat het kabinet vanaf 1967 een balans moest vinden tussen de pro-Israëlische kamer en de meer pro-Arabisch Europese gemeenschap.⁸ Recentelijk is er meer onderzoek gedaan naar de invloed van de Europese gemeenschap op het Nederlands beleid in het algemeen, maar ook ten opzichte van Israël. Voorbeelden hiervan zijn de masterscripties van Lonke Bentinck en Anne van Mourik, die onderzoek deden naar de veranderende Nederlandse houding richting Israël na 1973. Beide scripties concludeerden dat Nederland, al dan niet om andere belangen

---

⁵ F. Grünfeld, *Nederland en het Nabije-Oosten* (Maastricht 1991) 31-32; F. Peeters, *Gezwoeren Vrienden. Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël* (Amsterdam 1997) 67.

⁶ D. Hellema, 'Internationale betrekkingen in historisch perspectief' in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers eds., *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 11-22, aldaar 13.

⁷ Ibidem, 11.

⁸ P. Malcontent, *Nederland, Israël en Palestina. Een open zenuw* (Amsterdam 2018) 245-246.

(zoals de toetreding van het Verenigd Koninkrijk in de Europese Politieke Samenwerking) in gevaar te brengen, soms schoorvoetend instemde met het meer pro-Arabisch standpunt.⁹

Vraagstelling

De wetenschappelijke relevantie voor dit onderzoek sluit aan bij de Status Quaestionis. Er is vooral verouderd onderzoek gedaan naar de band tussen Israël en Nederland en het modernere onderzoek legde de focus vooral op de relatie na 1973 en de mensenrechtensituatie. De bestaande literatuur is namelijk van mening dat het aantreden van het kabinet Den Uyl zorgde voor een grotere focus op de mensenrechtensituatie wereldwijd en dus ook de mensenrechtensituatie in Palestina.¹⁰ Voor de vraagstelling is het gebruik van New Diplomatic History cruciaal. Doordat er nog weinig onderzoek is gedaan naar de Israëlische-Nederlandse banden met behulp van New Diplomatic History, is het standpunt van de Nederlandse kranten en publieke opinie onduidelijk. Daarom is de onderzoeksvraag van deze paper: Wat voor argumenten werden in de media en in het Nederlands parlement aangedragen om Israël te steunen in de periode 1950-1973?

Hierbij worden ‘de media’ gedefinieerd als uitingen en artikelen in drie Nederlandse kranten: *De Telegraaf*, het *Algemeen Handelsblad* (vanaf 1970 het *NRC Handelsblad* na een fusie) en *De Volkskrant*. Door deze drie landelijke kranten met ieder een eigen politieke signatuur te onderzoeken kan er een algemene conclusie voor de houding van de Nederlandse media getrokken worden.

De focus van het onderzoek zal liggen op enkele specifieke momenten, waarbij de Nederlands-Israëlische banden in de media en in het parlement onder een vergrootglas lagen. Deze momenten zijn het Israëlisch-Arabisch conflict van 1956, 1967 en 1973. Deze conflicten hebben ieder verschillende namen, in dit onderzoek is gekozen om de internationaal meest gangbare namen te kiezen, namelijk de ‘Suezcrisis’ van 1956, de ‘Zesdaagse Oorlog’ in 1967 en de ‘Jom Kipoer-oorlog’ in 1973. Deze drie conflicten waren belangrijk nieuws in Nederland. Er werd van de verschillende politieke partijen en in mindere mate de kranten verwacht dat deze een standpunt innamen. Voor de partijen was dat nodig om een debat te voeren en bij de kranten werd (impliciet) een standpunt ingenomen door de keuzes in hun berichtgeving. Om de hoofdvraag te ondersteunen zullen verder drie deelvragen worden beantwoord.

---

⁹ L. Bentinck, ‘Afscheid van een vertrouwd Israël. Hoe het olie-embargo van 1973 en de Libanonoorlog in 1982 de Nederlandse sympathie voor Israël veranderden’ (Masterscriptie Internationale Betrekkingen in Historisch perspectief, Universiteit Utrecht, Utrecht 2013) 77; A. van Mourik, ‘Van pro-Israël naar een ‘evenwichtig’ beleid. De Nederlandse houding ten opzichte van de Europese politieke samenwerking met betrekking tot het Midden-Oosten, 1973-1974’ (Masterscriptie, Universiteit Utrecht, Utrecht 2010) 57.

¹⁰ P. Malcontent, ‘Nederland en de mensenrechten’ in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers eds., *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015) 128-151, aldaar 131.

Doordat er drie verschillende kranten worden gebruikt is het interessant om te onderzoeken of deze verschillen in argumentatie, beschrijvingen en de algemene opvatting tegenover Israël. Vandaar de deelvraag: Welke verschillen en overeenkomsten hadden deze kranten in de berichtgeving over Israël tijdens de conflicten en veranderde de manier waarop over Israël werd geschreven tussen 1956 en 1973? Alhoewel niet deel van de deelvraag, is het verder ook interessant om in het achterhoofd te houden of er een verschil is in hoe over Palestina en mensenrechten worden gesproken tussen 1956 en 1973.

De tweede deelvraag gaat over het beleid van Nederland. Welk effect hadden de media en het parlement op het Nederlands beleid ten opzichte van Israël? Dit zal onderzocht worden door notulen uit de ministerraad te onderzoeken. Werd in deze notulen vermeld dat bepaalde keuzes gemaakt werden omdat daar wel (of juist geen) steun voor was bij de bevolking?

De derde deelvraag gaat over de Nederlandse verwerking van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust: Welke invloed had de Nederlandse herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog op de publieke opinie ten aanzien van Israël? Dit zal onderzocht worden aan de hand van de bestaande literatuur over de Nederlandse herinneringscultuur. Door de manier waarop de Jodenvervolgung werd herdacht naast de onderzoeksresultaten te plaatsen komen nieuwe inzichten aan het licht. De herinneringscultuur die zal worden onderzocht bestaat uit monumenten, de media en politieke uitingen.

Methoden en bronkritiek

Historici plaatsten de laatste twee decennia steeds meer vragen bij het idee dat natiestaten, diplomaten en regeringsleiders de enige actoren waren op het gebied van internationale relaties.¹¹ Dit onderzoek wil daar op inhaken door niet alleen te kijken naar briefwisselingen tussen ambassades of speeches van hoge politici, maar ook naar de herinneringscultuur, de media en het parlement. Oftewel, een aantal van de binnenlandse factoren die volgens New Diplomatic History een rol hadden bij het buitenlandbeleid van een land.

Bij het gebruik van kranten en parlementaire handelingen is het echter belangrijk om bepaalde mate van bronkritiek uit te voeren. Bij beide moet er namelijk rekening mee gehouden worden dat uitingen in de krant en in het parlement werden gedaan in een publiek forum, waardoor het mogelijk was dat een opiniemaker of politicus zijn daadwerkelijke mening voor zich hield uit angst voor het verliezen van zijn/haar podium of stemmen voor de partij. Verder is veel vertrouwelijke archiefinformatie bij de ministeries zoals Defensie en Buitenlandse Zaken nog steeds niet openbaar. Hierdoor is het onmogelijk om een volledig beeld te krijgen van de relaties tussen Nederland en Israël. Militaire transacties, bijvoorbeeld, zijn mogelijk niet allemaal openbaar. Dit is niet alleen relevant voor

---

¹¹ Hellema, 'Internationale betrekkingen', 112.

dit onderzoek, maar ook bij het analyseren van al geschreven secundaire literatuur. Literatuur die ouder is, een periode waar nog minder openbaar was, maakte over het algemeen méér gebruik van ministerieel archiefmateriaal.

Buiten primair bronmateriaal zal ook gebruik gemaakt worden van secundaire literatuur. Op de eerste plaats literatuur over het Nederlands buitenlandbeleid, maar ook literatuur over de herinneringscultuur. Het doel van het analyseren van deze secundaire literatuur is om de twee onderzoeksgebieden, het Nederlands buitenlandbeleid en de Nederlandse herinneringscultuur bij elkaar te brengen om zo tot nieuwe inzichten te komen.

Hoofdstuk 1 – De media achter Israël

Suezcrisis

De Nederlandse media besteedden veel aandacht aan de Suezcrisis en de Israëlische invasie van het Suezgebied. Een voorbeeld hiervan is op 31 oktober 1956 te vinden in het *Algemeen Handelsblad*. Onder de titel ‘Nederlandse zionisten staan achter Israël’ werd in het artikel een verklaring van de ‘Nederlandse Zionisten Bond’ geciteerd.¹² De Nederlandse zionisten bond was voorstander van de Israëlische militaire operatie. Twee delen van deze verklaring vallen op. Ten eerste benoemde de verklaring dat ‘zelden is een maatregel van zelfverdediging zo gerechtvaardigd geweest als de Israëlische zuiveringsacties in de Sinaïwoestijn’. Ten tweede stond in de verklaring dat Israël als ‘enig waarlijk vrij en democratisch land in het Nabije Oosten de zaak van de gehele wereld’ dient.

Dit was ook terug te zien in het dagelijkse commentaar van de hoofdredactie van het *Algemeen Handelsblad* ‘Benauwde uren voor een geïsoleerd Israël’ op 8 november 1956.¹³ Nadat in dit artikel een overzicht van de huidige situatie werd gegeven, besloot auteur met zijn persoonlijke mening over Israël. De auteur beschreef de Israëlische bevolking als ‘het dappere en bedreigde volk’. Verder zou het ‘verdedigbaar’ zijn dat Israël Gaza zou annexeren, waarna het grote indruk zou maken als de ‘daar wonende Arabische vluchtelingen er zouden kunnen blijven als burgers van Israël, waarin zij een nieuw leven zouden kunnen beginnen, profiterend van de inspanning, het vernuft, de technische en intellectuele bekwaamheid der Israëli’s’. Het slotpunt van het artikel was echter dat de Israëlische inmenging in deze oorlog, hoe verdedigbaar ook, een fout was geweest van Israël, waarvoor het *Algemeen Handelsblad* meermaals had gewaarschuwd. Het conflict was immers geen regionaal conflict meer, schreef de auteur, maar een internationaal conflict. De kritiek was dus niet zozeer gericht op de mensenrechtensituatie of het beginnen van een conflict. De kritiek was vooral uit angst dat Israël internationaal geïsoleerd zou komen te staan.

De Telegraaf schreef in 1956 ook over het Suezconflict. Op 31 oktober beschreef *De Telegraaf* in het artikel ‘Israël trekt ten strijde’ de invasie van Israël in een vrij pro-Israëlische toon.¹⁴ *De Telegraaf* schreef hoe Israël genoeg had van de ‘provocaties’ van Nasser en dat het waarschijnlijke doel van de operatie ‘de Egyptische wespennesten vernietigen van waaruit steeds weer opnieuw aanvallen op Israëlische burgers geschieden’. Desalniettemin waarschuwde ook *De Telegraaf*, net zoals het *Algemeen Handelsblad* dat deed, dat Israël mogelijk geïsoleerd kon komen te staan, als de grote machten Israël niet steunden. Het artikel eindigde met ‘De jonge staat Israël gaat een moeilijke en zorgelijke periode tegemoet’.

---

¹² ‘Nederlandse zionisten achter Israël’, *Algemeen Handelsblad* (31 oktober 1956).

¹³ ‘Benauwde uren voor een geïsoleerd Israël’, *Algemeen Handelsblad* (8 november 1956).

¹⁴ ‘Israël trekt ten strijde’, *De Telegraaf* (31 oktober 1956)

De Telegraaf had rond de Suezcrisis een dagelijks item over Israël genaamd 'Dit is Israël'. Hierin werd dagelijks een aspect van Israël of de Israëlische cultuur uitgelicht en besproken, omdat 'de huidige ontwikkelingen in het Midden-Oosten', Israël opnieuw in de 'publieke belangstelling' hadden geplaatst.¹⁵ Deze artikelenreeks had als doel de lezer een inzicht te verschaffen 'in de geest van een land dat geleerd heeft, van zich af te bijten wanneer men het te na komt'. Onderwerpen van deze reeks zijn onder andere de Israëlische jeugd, de kibboets of, zoals op de eerste dag van de serie, David Ben Goerion en de Israëlische politiek. Opvallend is dat *De Telegraaf* Ben Goerion aanhanger noemde van 'de principes der Mapai, de uiterst rechtse regeringspartij van Israël'. Mapai en Ben Goerion stonden over het algemeen bekend als links, niet rechts. Verder werden Israël en het Israëlische volk in deze reeks door *De Telegraaf* bedolven met superlatieven. Zo betoogt *De Telegraaf* dat Israël geen andere optie had om naar aanleiding van provocaties vanuit Egyptische kant, soeverein Egyptisch gebied te bezetten. Dit laat zien dat *De Telegraaf* sterk achter Israël stond.

De Volkskrant was in tegenstelling tot het *Algemeen Handelsblad* en zeker *De Telegraaf* iets terughoudender met de steun voor Israël tijdens de Suezcrisis. Op 3 november 1956 stond in *De Volkskrant* het opinieartikel 'Wereldpolitiek op drift'.¹⁶ In de eerste helft van het artikel werd een analyse gegeven over de recente gebeurtenissen, waarbij volgens *De Volkskrant* atoomwapens, en de daarbij behorende drang naar vrede van de supermachten, de pro-oorlog factie in Israël hadden gesterkt om een operatie te beginnen. *De Volkskrant* gaf echter ook aan dat Israël 'niet de bewijzen op tafel heeft gelegd, dat een onmiddellijke aanval van Arabische zijde dreigde'. Ook schreef *De Volkskrant*: 'Israël als bedreigde staat had de sympathie van zeer velen. Zijn grenzen waren echter gegarandeerd en bij een aanval zou het zeker gesteund worden. Het heeft echter zelf toegeslagen. Deze politiek moge nu handig lijken, zij is niet die waarop de wereldvrede kan worden gehandvest'. *De Volkskrant* eindigde met de conclusie dat ze 'de dwingende noodzaak niet vermogen in te zien' van de Israëlische invasie.

---

¹⁵ 'Dit is Israël', *De Telegraaf* (6 november 1956).

¹⁶ 'Wereldpolitiek op drift' *De Volkskrant*, (3 november 1956).

Zesdaagse Oorlog

Tijdens de Zesdaagse oorlog waren in de Nederlandse media veel sympathieke berichten te vinden. Het *Algemeen Dagblad*, *De Telegraaf* en *De Volkskrant* berichtten ieder over de vele acties en inzamelingen voor Israël. Het *Algemeen Dagblad* bevatte bijvoorbeeld op 7 juni 1967 een artikel genaamd ‘Meer dan 10 miljoen gulden voor Israël’ over acties en collectes in Nederland.¹⁷ In het artikel werd een aantal acties beschreven, waaronder een actie van een woningbouwcorporatie, waarin de woningbouwcorporatie voor ieder in 1967 opgeleverd huis 200 gulden beschikbaar stelde voor Israël. Verder werden ook inzamelingsacties op Amsterdamse markten en van Utrechtse politieke partijen en vakcentrales genoemd. Ook stond een afgeblazen actie van Nederlandse hoogleraren beschreven. Deze actie had als doel een ‘appel [sic] op het wereldgeweten’ te doen en om wetenschappelijke banden met Arabische universiteiten te verbreken. Door de snelle overwinning van Israël was er ‘thans van genocide van de joden in Israël waartegen wij ons in het bijzonder zouden richten geen sprake meer’.

Op 6 juni stond in het *Algemeen Handelsblad* een artikel over de houding van de politieke jongerenorganisatie(s) van de PvdA en de VVD. In het artikel ‘Geen militaire overeenkomst met Israël’ gaf de jongerenorganisatie van de PvdA (FJG) een antwoord op een uitspraak van de jeugdorganisatie van de VVD (JOVD).¹⁸ De JOVD betoogde dat Nederland ‘Israël onmiddellijk met alle mogelijke middelen te hulp moet schieten’, door bijvoorbeeld het Nederlands leger in te zetten in het conflictgebied. Zelfs als dit ‘mogelijke verstrekkende internationale gevolgen’ zou hebben, moest de Nederlandse regering (militair) ingrijpen, indien ‘het bestaan van een zelfstandige staat Israël en daarmee het leven van de Israëlische bevolking in gevaar zou komen’. Alhoewel de FJG vond dat de Nederlandse regering positief moest reageren op Israëlische verzoeken voor militaire bijstand en overeenkomsten voor de leveringen van militaire goederen moest uitbreiden, vond de FJG dat Nederland niet een militaire overeenkomst moest sluiten met Israël. Het feit dat twee jongerenorganisaties aan verschillende kanten van het politiek spectrum echter allebei van mening waren dat Nederland meer wapens moest leveren aan Israël, is een indicatie van de brede steun in de Nederlandse samenleving voor Israël.

Een commentaar in *De Volkskrant* van 7 juni 1967 was in tegenstelling tot het commentaar rond de Suezcrisis veel positiever over Israël.¹⁹ De eerste zin van het commentaar was nogmaals een duidelijk indicatie van de Nederlandse publieke opinie: ‘Er is waarschijnlijk geen land, waar in deze dagen de sympathie voor Israël zo spontaan, zo algemeen en zo hartelijk tot uiting is gekomen als in Nederland’. Het commentaar gaf ook steun voor het optreden van de regering en het parlement die duidelijk de kant kozen van Israël en niet kozen voor neutraliteit. Het artikel concludeerde met de

---

¹⁷ ‘Meer dan 10 miljoen gulden voor Israël’, *Algemeen Handelsblad*, (7 juni 1967).

¹⁸ ‘Geen militaire overeenkomst met Israël’, *Algemeen Handelsblad* (6 juni 1967).

¹⁹ ‘Steun voor Israël’, *De Volkskrant* (7 juni 1967).

stelling dat Nederland als klein land niet meer kon doen dan Israël blijven steunen en hoopte dat Nederland na de oorlog een rol kon spelen met een eventuele vredesmacht, iets wat in het Nederlands parlement werd gesteund.

Het is opvallend dat blijktbaar vanuit meerdere hoeken in de Nederlandse samenleving, waaronder een meerderheid in het parlement, een wens leefde om Nederlandse troepen, eventueel als onderdeel van een (nieuwe) VN-vredesmacht, te plaatsen in en rond Israël. In een eerder onderzoek schreef Duco Hellema dat Nederland nog lange tijd het gevoel had een wereldmacht te zijn op het gebied van de internationale politiek. Zelfs na het verlies van Nieuw-Guinea in 1962 bleef deze illusie in beperkte mate aanwezig tot het aftreden van Luns als minister van Buitenlandse Zaken.²⁰ Deze aftakelende illusie is ook terug te zien in de opvatting dat Nederland Israël militair moest bijstaan. Bepaalde delen van de samenleving, in dit geval terug te vinden in de opvatting van de JOVD, vonden dat Nederland nog steeds de (wereld)macht was die zonder overleg met bondgenoten militair kon ingrijpen in Israël. Aan de andere kant van het debat stond de FJG die van mening was dat Nederland Israël waar mogelijk moest steunen, maar niet het idee had dat Nederland in staat was om daadwerkelijk militair een verschil te maken. In het midden van het debat stonden de schrijver van het commentaar in *De Volkskrant* en het parlement die niet zover gingen als de JOVD, maar wel van mening waren dat Nederland een leidende rol op zich kon (en moest!) nemen in samenwerking met de VN.

De Telegraaf was net als in 1956 nadrukkelijk pro-Israël. KVP-politicus en latere rector magnificus van de Katholieke Universiteit Nijmegen en columnist Frans Duynstee schreef op 10 juni 1967 een grote bijdrage in *De Telegraaf*.²¹ Met als titel 'Vastberaden steun aan aanspraken van Israël' sprak Duynstee allereerst vol lof over Israël, de Israëliërs en de band tussen Israël en Nederland. De kern van het artikel ging echter over de eventuele terugtrekking van Israëlische troepen uit bezette gebieden. Het artikel betoogde dat Israël in zijn recht was troepen uit onder andere Egyptisch grondgebied niet terug te trekken en dat de VN voor Israël niet meer was dan een 'doorlopende teleurstelling'. Er werd niet opgeroepen tot een terugtrekking of de-escalatie. Alleen als de Arabische Liga aan al Israëls voorwaarden voldeden, kon er een stabiele orde ontstaan in het Midden-Oosten volgens Duynstee.

---

²⁰ Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* 256.

²¹ F. Duynstee, 'Vastberaden steun aan aanspraken van Israël', *De Telegraaf* (10 juni 1967).

Jom Kipoer-oorlog

In de literatuur werd de Jom Kipoer-oorlog en het daaropvolgende olie-embargo als kantelpunt gezien voor de Nederlandse houding tegenover Israël. Nederland zou, mede ingegeven door het aantreden van het kabinet Den Uyl, kritischer tegenover mensenrechtenschendingen staan. In het *NRC Handelsblad* was hier tijdens de Jom Kipoer-oorlog een voorbeeld van te vinden. Op 23 oktober 1973 stond in het *NRC* een paginagrote advertentie, ondertekend door onder andere voormalige premiers Biesheuvel en Drees, waarin steun voor Israël werd uitgesproken.²² In tegenstelling tot de eerdere oorlogen werd in deze advertentie echter ook een kanttekening geplaatst: ‘zonder zich te kunnen vinden in de door Israël speciaal na 1967 gevolgde politiek’. Later in de advertentie stond ook nog het standpunt dat veilige grenzen voor Israël ‘tesamen met een oplossing van de vraagstukken in verband met de Palestijnse Arabieren een reële basis voor een rechtvaardige vrede kan vormen’. In tegenstelling tot 1956 en 1967 werd er nu voor het eerst aandacht besteed aan de Palestijnen. Dit is in lijn met onder andere Peter Malcontent die aangaf dat Nederland na 1967 niet meer klakkeloos achter Israël bleef staan als reactie op de Israëlische bezetting van de in 1967 veroverde gebieden.²³ Iets wat in 1967 door Duynstee in *De Telegraaf* overigens nog werd aangemoedigd. Zoals deze advertentie in het *NRC* aangaf begon de Nederlandse houding tegenover de Palestijnse kwestie na 1967 langzaam te bewegen, al ging dit wel met maar kleine stapjes tegelijk.²⁴

In het *NRC* van 20 oktober was nog een voorbeeld te vinden van de schuivende Nederlandse houding ten opzichte van Israël. In het artikel ‘Joden teleurgesteld in over actie van kerken’ werden twee mensen geïnterviewd: rabbijn Soetendorp van de liberaal Joodse gemeente en dominee Van Dijk namens het Algemeen Diakonaal Bureau van Gereformeerde Kerken.²⁵ Soetendorp gaf aan dat de Joodse gemeenschap ‘teleurgesteld en geschokt’ was door een initiatief van Nederlandse gereformeerde kerken om een geldinzameling te houden, bedoeld voor Joodse én Arabische slachtoffers. Soetendorp gaf aan dat in ‘Joodse kringen’ het vermoeden heerste ‘dat ook Nederland, tegen alle traditie in meer en meer partij gaat kiezen voor de schijnbare underdog’ en dat het een raadsel is, waarom Nederland niet meer de ‘moed’ had om zich volledig achter Israël te scharen en in plaats daarvan zocht naar het compromis. Van Dijk pareerde de kritiek door aan te geven dat in Nederland ‘de persmedia de afgelopen paar jaar veel aandacht had besteed aan de problematiek van de Palestijnen’ en dat de kerkleiding vond dat ‘het christelijke verantwoordelijkheidsgevoel voor Israël niet ten koste van de Arabieren moet gaan’.

---

²² ‘Verklaring’, *NRC Handelsblad* (23 oktober 1973).

²³ Malcontent, *Nederland, Israël en Palestina* 77.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ P. Kat, ‘Joden teleurgesteld over actie van kerken’, *NRC Handelsblad* (20 oktober 1973).

In *De Volkskrant* van 20 oktober stond het artikel ‘Zionisme vecht voor zijn politieke leven’.²⁶ Het artikel opende met het statement dat de belangrijkste factor op de achtergrond van de oorlog ‘het Palestijnse probleem’ was en dat de wereld zich sinds de Zesdaagse Oorlog bewuster was geworden van het Palestijnse streven naar een eigen staat. In het artikel werden Bertus Hendriks en Soleiman Bashar geïnterviewd. Respectievelijk de woordvoerder van het Nederlands-Palestina comité en de voormalige secretaris-generaal van de Unie van Arabische studenten aan de Hebreeuwse universiteit van Jeruzalem. *De Volkskrant* rekende Bashar tot de ‘revolutionaire’ vleugel van het Palestijns verzet. Dat er in de Nederlandse media in de eerste plaats een podium werd gegeven aan het pro-Palestijns geluid was een verandering ten opzichte van 1956 en 1967, laat staan een interview met iemand die weigerde het Palestijns terrorisme te veroordelen. Hendriks gaf in het interview zelf ook aan dat er een verschil zat in hoe de Zesdaagse Oorlog en de Jom Kipoer-oorlog werden beleefd: ‘De overspannen toon van toen hoor je nu veel minder. Er is bij wijze van spreken geen angst meer om gelyncht te worden als je de Palestijnen wil verdedigen’.

In *De Telegraaf* was geen sprake van een pro-Palestijns geluid. De steun voor Israël bleef even hoog als bij eerdere conflicten. Een voorbeeld hiervan was de column ‘David’ van dichter Willem Brandt.²⁷ Brandt nam in zijn column de maat met Nieuw Links door de Jom Kipoer-oorlog te vergelijken met een moordaanslag op een goede vriend, waarbij Nieuw Links zou willen dat je de moordenaar ‘niet te hard’ vroeg om te stoppen. Hierna gaf hij aan dat het Palestijns Comité nog verder ging, omdat dit comité de verantwoordelijkheid voor een ‘onverhoedse Arabische moordaanslag’ bij Israël legde. Hij schreef ook dat volgens het Palestijns comité Israël onder fascistische leiding stond en dat volgens die logica de Holocaust ‘een anti-fascistische zuiveringsdaad was, met Adolf Hitler als Allah en Mussolini als zijn profeet’.

Een ander voorbeeld van de pro-Israëlische houding van *De Telegraaf* is een interview genaamd ‘Israël vraagt begrip van Nederlanders’ met Moshe Landau, toentertijd Israëlich opperrechter (bekend van het Eichmann-proces) en voorzitter van de Israëlische afdeling van het Genootschap Nederland-Israël.²⁸ Waar in *De Volkskrant* ruimte werd gegeven aan pro-Palestijnse stemmen kwam in het interview met Landau niet één keer de woorden ‘Palestina’, ‘Palestijnen’ of ‘mensenrechten’ voor. Opvallend is wel dat Landau op de hoogte was van de veranderende houding in Nederland: ‘Ik weet dat de meeste mensen in uw land Israël volledig steunen [...] bleek mij echter dan [sic] onder jongeren van Nieuw-Links nogal wat onbegrip leefde aangaande onze situatie. Dat onbegrip bleek veel al te berusten op informatie’. Alhoewel *De Telegraaf* zelf geen pro-Palestijns geluid liet horen, was in het interview met Landau en de column van Brandt de veranderende

---

²⁶ B. Groen, ‘Zionisme vecht voor zijn politieke leven’, *De Volkskrant* (20 oktober 1973).

²⁷ W. Brandt, ‘David’, *De Telegraaf* (25 oktober 1973).

²⁸ H. Eetgerink, ‘Israël vraagt begrip van Nederlanders’, *De Telegraaf* (19 oktober 1973).

Nederlandse houding tegenover Israël terug te lezen, doordat benoemd werd dat Nieuw Links een kritischere houding tegenover Israël aannam.

Hoofdstuk 2 – De oliecrisis als kantelpunt in de Kamer

Suezcrisis

Rondom de Suezcrisis in 1956 werd een aantal debatten gevoerd over de Israëlische rol in het conflict. Op 8 november was er in de Tweede Kamer een debat over de gebeurtenissen in Egypte en de daar bijhorende Israëlische rol. In dit debat waren echter alle fractieleiders gelijkgestemd: iedereen stond aan de kant van Israël en benoemde deze sympathie ook. Het merendeel van de partijen was van mening dat Israël volledig gerechtvaardigd was, in het kader van zelfverdediging om Egypte binnen te vallen en dat Israël zich niet hoefde terug te trekken uit het veroverde gebied.²⁹

De enige twee partijen die in bepaalde mate van deze lijn afweken, waren de KVP en CPN. De KVP had sympathie voor Israël, maar benoemde ook dat ‘alle partijen’ die betrokken waren bij het conflict ‘ernstige blaam’ trof. Ook benoemde de KVP dat de status van Jeruzalem, het (Palestijnse) vluchtelingenprobleem en de definitieve vaststelling van de Israëlische grenzen alle drie vrede in de weg stonden en voor moeilijkheden zorgden. De KVP was de enige partij die aandacht besteedde aan de Palestijnen en ook een bepaalde mate van schuld bij Israël legde.³⁰ Peter Malcontent gaf in zijn onderzoek aan dat in deze periode christendemocratische partijen in Europa vaak de enige partijen waren die aandacht besteedden aan mensenrechten, al diende dit vaak als kruiwagen voor de overige opvattingen van christendemocraten.³¹

De CPN had een eigenzinnige opvatting. Deze partij gaf immers niet Israël of de Arabische staten de schuld van het conflict, maar het Frans-Britse imperialisme. De CPN gaf wel aan dat de Israëlische regering zich tot werktuig had laten maken, dat mensen die toevlucht hadden gezocht tegen een herhaling van Hitler als ‘kanonnenvlees’ de woestijn werd ingestuurd en dat het bestaan van Israël de laatste jaren niet zoveel op het spel stond als tijdens de Suezcrisis.³² De CPN koos dus niet de Israëlische of de Arabische kant in dit conflict maar had wel een bepaalde sympathie voor Israël.

Premier Drees en minister van Buitenlandse Zaken Luns gaven ieder een verklaring in de Tweede Kamer met uitspraken die beter bij de situatie na de Zesdaagse Oorlog pasten.³³ Drees gaf namelijk al in 1956 aan dat een permanente Israëlische bezetting van veroverde gebieden niet constructief was voor vrede, terwijl minister Luns zich in 1967 nog in de Tweede Kamer moest verantwoorden, omdat hij voor een VN-resolutie stemde die de Israëlische bezetting van Oost-Jeruzalem als illegaal verklaarde.³⁴ Bij de speech van Luns was het opvallend dat hij, net als de KVP,

---

²⁹ Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1956-1957, 176-192.

³⁰ Ibidem, 182.

³¹ Malcontent, ‘Nederland en de mensenrechten’ 136-137.

³² HTK 1956-1957, 191.

³³ Ibidem, 216, 358.

³⁴ Malcontent, *Nederland, Israël & Palestina* 73.

in 1956 al het Palestijnse vluchtelingenprobleem benoemde als iets wat vrede onmogelijk maakte en dus moest worden opgelost.³⁵ Malcontent schreef echter dat het een redelijke koerswijziging betrof toen Luns in 1967 tijdens een speciale zitting van de algemene vergadering van de VN uitsprak dat het probleem van de Palestijnse vluchtelingen moest worden opgelost.³⁶

In de ministerraden rond de Suezcrisis werd weinig aandacht besteed aan de Israëlische rol. De nadruk lag meer op de geopolitieke ontwikkelingen en implicaties rondom de Hongaarse opstand en de Suezcrisis, waarin de rol van de Fransen en Britten het leidend thema was. Desalniettemin werd er wel een aantal dingen over Israël gezegd.³⁷

Men was eensgezind dat Israël gesteund moest worden en besloot om samen met België en Luxemburg tot een gezamenlijk standpunt te komen.³⁸ Drees stelde voor om samen met de Benelux-landen een resolutie over Israël in te dienen, waarin werd gesteld dat voor een langdurige vrede de Egyptische aanvallen en blokkades moesten ophouden. Alhoewel Drees concludeerde dat deze resolutie waarschijnlijk ‘geen kans’ had, kon Nederland daardoor toch moreel een positie innemen.³⁹ Op een vraag uit de ministerraad antwoordde Luns dat er in principe te weinig tijd was om deze plannen nog uit te voeren en daarom vooral voor het eigen publiek in Nederland waren bedoeld.⁴⁰

Alhoewel de invloed van de publieke opinie in deze notulen niet letterlijk terugkwam, kan gesteld worden dat het plan om een Benelux-resolutie in te dienen die Egypte veroordeelde de bedoeling had het Nederlandse publiek te overtuigen van de pro-Israël houding van de regering. Ook al had de resolutie zelf weinig kans van slagen, was dit toch een voorbeeld, waarbij het beleid inzake Israël werd beïnvloed door de publieke opinie.

Zesdaagse Oorlog

Op 6 juni 1967 legde premier De Jong in de Tweede Kamer een verklaring af over het conflict in het Midden-Oosten.⁴¹ Wat in dit statement opviel, is dat de premier, net zoals Drees in 1956 al deed, weigerde een agressor of schuldige aan te wijzen in dit conflict. In zijn betoog toonde hij echter sympathie voor de acties van Israël en verklaarde hij deze door de agressie van de Arabische staten. In tegenstelling tot 1956 besteedde De Jong meer aandacht aan de humanitaire kant van het conflict door aandacht te vragen voor alle slachtoffers. De Jong riep verder, net zoals Drees, de VN (en specifiek de Veiligheidsraad) op om tot een oplossing te komen die het bestaan van Israël kon garanderen. De Jong gaf verder aan dat hij bewust was van de publieke opinie in Nederland, dat ‘de gevoelens van velen in

---

³⁵ HTK 1956-1957, 358.

³⁶ P. Malcontent, *Nederland, Israël & Palestina*, 75.

³⁷ Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997 (2.02.05.02), inv.nr 404, notulen ministerraad juli-december 1956 (1 november 1967).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1967, 329-330.

Nederland uitgaan naar het volk van Israël, dat zich omsingeld ziet door een overmacht van Arabische landen'. De Jong sloot zijn speech af met het standpunt van de regering te benadrukken: het bestaansrecht van Israël stond boven iedere discussie en onder geen beding mocht hieraan worden getornd.

Alhoewel alle partijen na deze speech van de premier aan het woord kwamen, was er nauwelijks sprake van een debat. De eerste spreker, Norbert Schmelzer (KVP), gaf aan dat de premier met 'zoveel begrip en medegevoel voor de diep menselijke kanten' het probleem had vertolkt.⁴² Ook Schmelzer gaf aandacht aan het menselijk leed tijdens de oorlog. Iets wat in 1956 nauwelijks gebeurde. Schmelzers bijdrage was kort, maar hij introduceerde wel een motie die breed door de Kamer werd gesteund.

De motie steunde de verklaring van de regering, stemde in met het standpunt dat iedere mogelijkheid om tot vrede te komen moest worden onderzocht, dat het bestaan van Israël moest worden gewaarborgd, dat de verantwoordelijkheid voor een oplossing bij de VN lag en dat de Nederlandse regering met alle middelen binnen en buiten de VN moest proberen om tot dit vredesdoel te komen.⁴³ Tien van de elf partijen in de Kamer ondersteunden de motie. Alleen de Boerenpartij ondersteunde de motie niet, omdat de motie de optie niet uitsloot dat dienstplichtigen naar het Midden-Oosten moesten. Zelfs partijen die traditioneel kritisch waren op het Nederlandse buitenlandbeleid zoals de CPN en de PSP waren voor.⁴⁴ De in de literatuur beschreven massale steun voor Israël was in het parlement dus ook terug te zien.⁴⁵

De enige spreker die wel een uitgebreid betoog hield, was Joop den Uyl (PvdA).⁴⁶ Wat opviel bij de bijdrage van Den Uyl is dat hij, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de premier, duidelijk kant koos. Waar de premier nog weigerde een schuldige kant aan te wijzen, was Den Uyl duidelijk door aan te geven: 'naar het oordeel van mijn fractie de staat Israël dan heeft gehandeld uit een wettig recht van zelfverdediging'. Hierna gaf Den Uyl nog enkele voorbeelden waaruit zou moeten blijken dat Israël inderdaad uit zelfverdediging handelde. Net zoals in 1956 stond de PvdA-fractie het duidelijkste achter Israël, terugblikkend op het vorige hoofdstuk is dat opvallend, omdat daarin juist de rechtsere *De Telegraaf* het sterkst achter Israël stond.

Tijdens de Zesdaagse oorlog voerde het kabinet een discussie over de inzamelingsacties voor Israël. De Stichting voor de Arbeid organiseerde een inzamelingsactie voor Israël en ten bate van deze actie verleende het kabinet enkele fiscale faciliteiten, waaronder dat loon voor overwerk wat ten goede kwam aan de actie buiten aanmerking werd gelaten voor belastings- en premieheffing. De Stichting

---

⁴² Ibidem, 330.

⁴³ Ibidem, 330-331.

⁴⁴ Ibidem, 333.

⁴⁵ P. Malcontent, *Een open zenuw*, 69-72.

⁴⁶ HTK 1967, 331.

voor de Arbeid wenste echter dat deze faciliteit niet alleen voor overwerkloos gold, maar voor het gehele loon.⁴⁷ Minister Henk Beerdink (Binnenlandse Zaken) gaf aan dat, alhoewel hij er bewust van was dat de publieke opinie zou aandringen op deze extra steun, hij toch enkele bezwaarpunten zag. Het grootste bezwaarpunt had te maken met de financiële bijdrage die het Rijk al leverde en de wettelijke onderbouwing van eventuele extra steun.⁴⁸

Minister Marga Klompé (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) gaf aan dat, alhoewel ze persoonlijk waardering had voor de actie, ‘men moet oppassen dat deze zaak niet op een onjuiste emotionele wijze wordt behandeld’. Nederlanders waren, volgens Klompé, nu eenmaal ‘erg gevoelig’ voor gebeurtenissen, waarbij het recht werd aangetast. Deelname aan deze actie kon de verhoudingen tussen Nederland en ontwikkelingslanden scheeftrekken, iets wat ook gold voor het bedrijfsleven.⁴⁹

Een week later werd deze discussie echter toch voortgezet door de aanwezigheid van staatssecretaris Ferd Grapperhaus (Financiën) die een discussie had gevoerd met de Stichting voor de Arbeid. De Stichting gaf aan dat zonder verdere steun van het kabinet de actie mogelijk zou mislukken. Grapperhaus gaf echter in de ministerraad aan dat er een wetswijziging nodig was om mee te gaan in de wensen van de Stichting. Minister Bauke Roolvink (Sociale Zaken) was van mening dat elke keuze een politieke lading met zich meebracht door alle emoties rond Israël. Hierdoor wilde hij een tijdelijke uitzondering maken of op een andere manier tegemoet komen aan de eisen van de Stichting. Beernink sloot zich hierbij aan, ook omdat de ambtenarenbonden dat verwachtten van de overheid.⁵⁰

Overige ministers in de ministerraad gaven nog kort hun mening: men was tegen een verruiming door het precedent, de verruiming was immers alleen bedoeld voor rampsituaties zoals de Watersnoodramp. Premier De Jong concludeerde dat tegen een wettelijke maatregel overwegende bezwaren bestonden, maar dat staatssecretaris Grapperhaus in de uitvoerings sfeer zou ‘trachten gedeeltelijk tegemoet te komen aan de verlangens van de Stichting van de Arbeid’.⁵¹

Uit deze notulen blijkt dat de publieke opinie tijdens de Zesdaagse Oorlog invloed had op het Nederlands beleid. Vanwege de hoge druk die het kabinet ondervond uit de samenleving over een op het eerste oog klein probleem, overwoog het kabinet om de wettelijke regelingen voor giften te veranderen, ondanks dat het kabinet in eerste instantie weinig behoefte voelde om mee te werken aan de voorstellen van de Stichting van de Arbeid.

---

⁴⁷ Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997 (2.02.05.02), inv.nr 844, notulen ministerraad januari-juni 1967 (9 juni 1967).

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ NA, Archieven van de Raad van Ministers (2.02.05.02), inv.nr 844, notulen ministerraad januari-juni 1967 (16 juni 1967).

⁵¹ Ibidem.

Jom Kipoer-oorlog

Het begin van de Jom Kipoer-oorlog vond plaats enkele dagen voor de Algemene Politieke Beschouwingen (APB) in Nederland. Veel sprekers tijdens de APB benoemden dan ook wat het standpunt van hun fractie was bij dit conflict. Bij de APB konden de meeste partijen ingedeeld worden in twee kampen: ten eerste de partijen die de lijn van 1956 en 1967 doorzetten door Israël volledig te steunen. Het andere kamp werd kritischer op de situatie in het Midden-Oosten. Alhoewel deze partijen niet nadrukkelijk pro-Arabisch waren viel op dat deze partijen meer aandacht besteedden aan de Palestijnse kwestie, minder nadrukkelijk het voortbestaan van Israël als prioriteit benoemden of in het algemeen weinig aandacht aan het conflict besteedden.

In de eerste categorie vielen de VVD en D'66 (de liberale partijen), de confessionele partijen zoals de ARP en DS'70.⁵² Vooral de positie van DS'70 was interessant, omdat deze partij bestond uit voormalig PvdA'ers die vonden dat Nieuw Links te veel invloed kreeg binnen de PvdA. Uit de krantenanalyse bleek dat over het algemeen Nieuw Links werd gezien als Israël kritisch, het is dus logisch dat DS'70 wel uitgesproken aan de kant stond van Israël.

De PvdA viel in het tweede kamp. In tegenstelling tot in 1956 en 1967, toen de PvdA nog uitgesproken pro-Israël was, had de partij nu weinig te zeggen over Israël. Er werd gerefereerd aan VN-resolutie 242 en voor het eerst sprak de PvdA over de politieke aspiraties van de Palestijnen.⁵³ Bij de PvdA was het begin van een verschuiving te zien. Het kabinet van PvdA'er Den Uyl zou zich de volgende jaren steeds sterker inzetten voor de mensenrechten.⁵⁴ Ook de CPN was deel van deze groep. De CPN gaf, net zoals bij eerdere conflicten de Amerikaanse oliemaatschappijen en het (westers) imperialisme de schuld van de oorlog, in tegenstelling tot Israël of de Arabische staten. De CPN benoemde in tegenstelling tot eerdere conflicten deze keer niet het belang van het Israëliësch voortbestaan.⁵⁵

De PSP was de enige partij die niet binnen de twee categorieën te plaatsen viel. Deze partij had duidelijk een andere insteek dan bij de Zesdaagse Oorlog. Waar de partij toen een motie steunde die pro-Israël was, was het nu de enige partij die Israël beschuldigde van het illegaal bezetten van grondgebied en opriep tot een staakt-het-vuren.⁵⁶ De PSP was al verder in de verschuiving van het standpunt dan de PvdA.

De partijideologie was bepalend voor het Israël standpunt. De liberale partijen zeiden hetzelfde als bij eerdere conflicten. De confessionele partijen stonden nog steeds sterk achter Israël, maar de argumentatie veranderde enigszins. Bijna iedere confessionele partij maakte gebruik van de

---

⁵² Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1973-1974, 76-82.

⁵³ Ibidem, 98.

⁵⁴ Malcontent, 'Nederland en de mensenrechten' 136-137.

⁵⁵ HTK 1973-1974, 86.

⁵⁶ Ibidem, 109.

Bijbel als reden om Israël te steunen, iets dat ze bij eerdere conflicten niet deden.⁵⁷ De grootste verandering was echter te zien bij de linkse partijen. Op DS'70 na, die juist vanwege de nieuwe koers van de PvdA was afgesplitst, waren de PvdA, CPN en PSP allemaal in verschillende mate terughoudender in de steun voor Israël.

Enkele weken later was de situatie door het begin van de oliecrisis echter veranderd. Eind oktober was er in de Tweede Kamer een debat over de effecten van de door Arabische landen ingezette olieboycot en daaruit bleek dat een aantal partijen een ander standpunt hadden. De drie partijen die een verschuiving lieten zien waren de VVD, KVP en D'66. De VVD beschuldigde de regering ervan te veel de kant van Israël gekozen te hebben. Daaraan toevoegend dat er een verschil was tussen de (pro-Israëlische) opvattingen van de VVD tijdens de APB, en het beleid van de regering. De VVD wilde aangeven dat alhoewel de partij nog pro-Israël was, de regering meer rekening had moeten houden met de internationale positie van Nederland.⁵⁸ De KVP sprak uit dat tijdens de Jom Kipoer-oorlog was gebleken dat de buffergrenzen voor Israël minder nodig waren dan gedacht na de Zesdaagse Oorlog en dat Israël zich daardoor moest terugtrekken uit eerder bezette gebieden.⁵⁹ Waar de VVD en KVP nog probeerde aan te geven dat er in hun opvattingen niets was veranderd, was D'66 duidelijk dat er in de eerdere uitspraken en opvattingen 'fouten' waren gemaakt, omdat men geen rekening had gehouden met de internationale verhoudingen.⁶⁰

Dit debat was in zekere zin een kantelpunt in het Nederlands beleid. Dit was de eerste keer dat door zoveel verschillende partijen, uit iedere politieke stroming, aandacht werd besteed aan de Palestijnse zaak. Dit kantelpunt kan echter niet los gezien worden van de oliecrisis. Dat is ook de conclusie die Peter Malcontent trekt (tenminste voor de VVD en de CHU): de pro-Israël opstelling leek nu geld te gaan kosten.⁶¹ Zelfs rekening houdend dat dit voornamelijk te maken had met de financiële gevolgen is het opvallend dat liberale partijen zoals de VVD en D'66 zich het sterkst opstelden voor de Palestijnse zaak en niet de christendemocraten. Zoals eerder aangegeven waren het in Europa vaak de christendemocraten die aandacht besteedden aan mensenrechten.⁶² Terugkomend op de hoofdvraag van dit onderzoek was de publieke opinie echter niet bepalend voor de veranderende opvattingen van de partijen. De diplomatieke en economische realiteit had er nu eenmaal voor gezorgd dat partijen hun standpunt moesten aanpassen. Alhoewel de olieboycot in de literatuur als 'mislukt' werd gezien, valt in dit onderzoek op dat de olieboycot in zekere zin wel succesvol was.⁶³ Alhoewel

---

⁵⁷ Ibidem, 90-106.

⁵⁸ Ibidem, 510.

⁵⁹ Ibidem, 511.

⁶⁰ Ibidem, 517.

⁶¹ P. Malcontent, *Een open zenuw*, 92.

⁶² P. Malcontent, 'Nederland en de mensenrechten' 136-137.

⁶³ Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland*, 272-280; Peeters, *Gezworen Vrienden*, 219-236.

het Nederlands overheidsbeleid mogelijk niet onmiddellijk werd veranderd, was bij veel partijen voor het eerst een andere toon te horen over Israël.

De notulen uit de ministerraad besteedden veel aandacht aan de Jom Kipoer-oorlog, dit was echter vooral door de invloed die de oliecrisis had op Nederland. Op 12 oktober besliste de raad, ditmaal zonder lange discussie, om net zoals in 1967 bij giften van particulieren en bedrijven aan de collectieve Israël-actie de fiscale aftrekregeling toe te passen.⁶⁴ Het Nederlands buitenlandbeleid werd steeds meer bepaald door de Europese samenwerking, Nederland ging immers zelf geen vredesinitiatieven voorstellen, omdat dit de Europese samenwerking mogelijk zou schaden. Tijdens de beginfase van de oliecrisis werd in de ministerraad ook vaak opgeroepen om het probleem Europees op te lossen. Het is overigens opvallend dat er zo werd gehamerd, mede door minister van Buitenlandse Zaken Van der Stoel, op Europese samenwerking. Hellema gaf namelijk aan dat het op de Verenigde Staten gerichte buitenlandbeleid zich onder Van der Stoel doorzette.⁶⁵ In de ministerraad is echter niet de kentering te zien die wel in de Tweede Kamer te zien was na het begin van de olieboycot. Waar veel fractieleiders hun toon (enigszins) matigden, bleef het kabinet het standpunt van voor de boycot volhouden. De regering koos er expliciet voor dit standpunt vast te houden, zodat het niet leek dat Nederland in paniek was of toegaf aan chantage.

Peter Malcontent schreef echter dat het Nederlandse beleid ten opzichte van de Palestijnse kwestie anderhalve week later, op 6 november, zou veranderen door het ondertekenen van een EPS (Europese Politieke Samenwerking) verklaring, waar in stond dat vrede in het Midden-Oosten zonder erkenning van de Palestijnse rechten onmogelijk was.⁶⁶ Malcontent voegde daar echter aan toe dat Van der Stoel slechts akkoord ging met deze verklaring om steun te verkrijgen van de andere EPS-landen voor een gezamenlijke aanpak van het olieprobleem, iets wat er overigens niet van zou komen.⁶⁷ Dat blijkt ook uit deze ministerraad notulen waar niet alleen door Van der Stoel, maar door bijna iedere minister werd opgeroepen tot samenwerking in Europees verband.

De (geleidelijke) verandering in de Kamer van argumenten en later dus ook van het kabinet past niet goed in het algemene beeld van het Nederlands buitenlandbeleid van de jaren 1971 tot 1977. Vooral 'links' werd in 1973 kritischer op Israël nadat in de kranten al werd aangegeven dat Nieuw Links kritischer was op Israël. Hieraan was te zien dat de publieke opinie invloed - van in dit geval de Nieuw Links-flank binnen de PvdA - kon uitoefenen op het beleid van de fractie. De liberale partijen bleven moreel achter Israël staan, maar maakten zich na de oliecrisis wel zorgen over de diplomatieke

---

⁶⁴ Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997 (2.02.05.02), inv.nr 1237, notulen ministerraad oktober-december 1973 (12 oktober 1973).

⁶⁵ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006) 298-299.

⁶⁶ P. Malcontent, *Een open zenuw*, 91.

⁶⁷ *Ibidem*, 91-92.

positie van Nederland. Deze periode werd namelijk volgens Hellema gekenmerkt door continuïteit, waarbij de wereldpolitiek geen aanleiding gaf tot ingrijpende koerswijzigingen.⁶⁸

---

⁶⁸ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland*, 298-299.

Hoofdstuk 3 – De niet unieke herinneringscultuur als paradox

De periode na de Tweede Wereldoorlog

Historicus Frank van Vree heeft betoogd dat er een ‘direct verband [kan] worden gelegd tussen de brede en onvoorwaardelijke steun voor Israël en de schuldbevuste identificatie met de verdwenen joodse landgenoten’.⁶⁹ Maar op basis van zijn onderzoek over monumenten, media- en politieke uitingen, tezamen met andere literatuur over de herinneringscultuur in Nederland na de Tweede Wereldoorlog en dit onderzoek, kan gesteld worden dat het niet geheel accuraat was om te stellen dat er een ‘direct verband’ was. In dit hoofdstuk zal gesproken worden over ‘de textuur van de collectieve herinnering’. De textuur van de collectieve herinnering houdt in welke interpretatie op basis van de politieke, culturele en religieuze ideologieën in een bepaald gebied gebruikelijk is. De collectieve herinnering is in deze periode extra relevant, omdat de Koude Oorlog ervoor zorgde dat er weinig ruimte was voor afwijkende interpretaties.⁷⁰

Direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog, bij terugkomst van joden en andere gevangenen uit Duitsland, was er in Nederland sprake van een opvallende hoeveelheid frustratie richting joden. Niet iedere jood ervaarde bij terugkeer negatieve reacties en historica Dienke Hondius vond het te ver gaan om te spreken van wijdverspreid antisemitisme.⁷¹ Toch werd er bijvoorbeeld in de zomer van 1945 door een aantal Nederlanders een comité opgericht: ‘Anti-semitische stemming in Nederland?’.⁷² Een VN-rapport uit april 1945 over de situatie in al bevrijdde gebieden in Nederland gaf ook aan dat er in Nederland veel minder sympathie was voor joden en ook minder kennis was over de situatie van joden in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog dan in de rest van Europa.⁷³ Ook bleek uit Van Vree’s eigen onderzoek dat er na de bevrijding een onmiskenbare herleving was van antisemitische gevoelens was, doordat de Nazi’s de jood zichtbaarder dan ooit hadden gemaakt.⁷⁴

In het algemeen was er in Nederland vooral aandacht voor het verzet en het leed van Nederlanders. Van Vree beaamt dit in zijn onderzoek door aan te geven dat er in de jaren ’40 en ’50 in alle vormen van media maar weinig aandacht was voor het lot van de joden tijdens de oorlog. Een uitzondering hierop waren een aantal stukken literatuur (een genoemd voorbeeld is *De Ondergang van*

---

⁶⁹ F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis* (Rotterdam 1995) 103.

⁷⁰ Ibidem, 16.

⁷¹ D. Hondius, *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag 1998) 133.

⁷² J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945* (Den Haag 1965) 515.

⁷³ JDC Archives New York, Holland Reports, inv. nr 485, Report on visit to Holland, April 20-22, 1945, p.6, uit: Hondius, *Terugkeer* 133.

⁷⁴ F. van Vree, *Auschwitz* 91.

de familie Boslowitz van Simon van het Reve) die aandacht gaven aan de donkere zijde van oorlogservaringen van joden.⁷⁵ De lezers ervaarden het echter niet zo; in de textuur van de dominante collectieve herinnering was nog weinig plaats voor de donkere zijdes. Er was vooral aandacht voor het heldhaftige verzet.⁷⁶

Dat er weinig aandacht was voor het lot van de joden en andere groepen zoals zigeuners, was volgens Van Vree niet uniek voor Nederland. Van Vree gaf immers aan dat in geheel Europa opvallende gelijkenissen waren in de textuur van de collectieve herinnering, zelfs al waren tussen alle landen onderling grote verschillen in hoe de oorlog was ervaren. In West-Europese landen, bijvoorbeeld, volgde de publieke herinnering het spoor van de nationale geschiedenis. Een tendens die door de politiek sterk bevorderd werd.⁷⁷ Dit principe, dat Nederland niet uniek was, komt echter vaker naar voren in het werk van Van Vree. Dat staat haaks op Van Vree's uitspraak dat er een direct verband gelegd kon worden tussen de steun aan Israël en de Nederlandse identificatie met de tijdens de oorlog vermoorde joden. Als de Nederlandse herinneringscultuur niet uniek was, dan zou het logische gevolg moeten zijn dat ieder land met een soortgelijke herinneringscultuur een diepe band had met Israël. Dit leidt tot een paradox waarbij de Nederlandse herinneringscultuur niet uniek was vergeleken met de rest van Europa en de Holocaust niet op een bijzondere manier werd herdacht, maar tegelijkertijd was er sinds de Tweede Wereldoorlog wel een bijzondere band met het joodse volk en de staat Israël.

Monumenten

Van Vree's passage over de monumenten ter herinnering aan de Tweede Wereldoorlog laat zien dat de meeste monumenten ter herinnering waren van nationaal en lokaal verzet en leed. Van Vree was zelf van mening dat er in de jaren '40 en het grootse gedeelte van de jaren '50 weinig herinneringsmonumenten werden opgericht specifiek voor de joodse slachtoffers in de oorlog. Alhoewel de ontwerpers van de meeste monumenten onduidelijk waren over wat specifiek werd herdacht, was uit de reacties vanuit de media en de archieven van gemeentes en herinneringscomités op te merken dat het herinneren van mensen die waren overleden in de strijd tegen de bezetter een kernpunt was. Voornamelijk het verzet maar ook (geallieerde) soldaten.⁷⁸ Ido de Haan betoogde dat dit vanuit de geschiedschrijving kwam. Vanuit het nationaal perspectief speelde de Jodenvervolgung zich af in het antisemitische universum van de nazi's. De historiografen beschreven de Jodenvervolgung als 'Joodse' geschiedenis wat zich afspeelde tussen de joden en de Duitsers, niet-joden waren omstanders.⁷⁹

---

⁷⁵ Ibidem, 90.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, 18-20.

⁷⁸ Ibidem, 43.

⁷⁹ I. de Haan, *Na de Ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolgung in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997) 229.

Van Vree gaf aan dat er maar één monument was dat specifiek aandacht besteedde aan de joodse slachtoffers: het oorlogsmonument in Enschede waar een van de beelden een joodse vrouw uitbeelddt.⁸⁰ Cultureel antropoloog en socioloog Rob van Ginkel gaf in zijn onderzoek echter aan dat er in de periode 1950-1959 een aantal gedenktekens was opgericht dat zich uitsluitend richtte op joodse slachtoffers. Er werden meer gedenktekens voor joden opgericht in deze periode dan voor geallieerde soldaten en Indiëgangers samen. Het aantal oorlogsmonumenten dat zich specifiek richtte op joden nam in 1960-1969 af vergeleken met 1950-1959. In de periode 1970-1979 zou dit aantal opnieuw afnemen. Pas in 1980-1989 nam de aandacht voor joodse slachtoffers bij oorlogsmonumenten weer toe.⁸¹ Beide resultaten ondersteunen in ieder geval niet de claim dat er een direct verband is tussen de relatie van Nederland met Israël en identificatie van Nederlanders met joodse landgenoten. De publieke opinie in Nederland ten opzichte van Israël was, zoals blijkt uit hoofdstuk een en twee van dit onderzoek, tijdens de Suezcrisis van 1956 al positief gestemd, nog voordat Van Ginkel aangaf dat er veel oorlogsmonumenten voor joodse slachtoffers werden opgericht.

De Bezetting

Van Vree besteedde in zijn onderzoek veel aandacht aan de impact van *De Bezetting*. De Nederlandse televisie serie over Nederland in de Tweede Wereldoorlog gepresenteerd door Lou de Jong. *De Bezetting* was een breukvlak in het denken en spreken over de oorlog, een omslag die nauw samenhang met bredere veranderingen in de maatschappij in de jaren '60.⁸² In deze serie stond De Jong uitvoerig stil bij de vervolging, deportatie en vernietiging van Nederlandse joden, alhoewel De Jong volgens Van Vree wel zijn best deed om te onderstrepen dat wat er gebeurde on-Nederlands was en dat Nederlanders niet konden weten wat er ging gebeuren.⁸³ Er was dus nog geen sprake van een 'schuldbewuste identificatie' zoals Van Vree dat noemde.

Alhoewel De Jong dus voor het eerst veel aandacht besteedde aan de Jodenvervolging, was deze serie volgens Van Vree nog steeds niet zonder problemen. Van Vree gaf aan dat er in de serie nog steeds een afwezigheid was van individuele slachtoffers en dat er juist een focus werd gelegd op de grote solidariteit van niet-joden.⁸⁴ Gezien de mate van antisemitisme na het einde van de Tweede Wereldoorlog kunnen er overigens ook vraagtekens gezet worden bij deze solidariteit. Van Vree benoemde ook nog dat de actieve rol van officiële instanties en de passiviteit van de algemene bevolking bij de Jodenvervolging niet werden benoemd door De Jong.⁸⁵ Volgens Van Vree verloor de Jodenvervolging in de serie het uitzonderlijke en unieke karakter van de Holocaust.⁸⁶

---

⁸⁰ Van Vree, *Auschwitz* 54.

⁸¹ R. van Ginkel, *Rondom de Stilte. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011) 482.

⁸² Van Vree, *Auschwitz* 60.

⁸³ *Ibidem*, 68-69.

⁸⁴ *Ibidem*, 69.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem* 70.

De serie zorgde echter voor meer aandacht voor de Jodenvervolging en dit viel samen met het Eichmann-proces in Israël, het Eichmann-proces was volgens van Vree een grote doorbraak in duidelijk maken hoe uniek de Holocaust was en wat dit eigenlijk was. Dit alles leidde ertoe dat de Nazi-vernietigingspolitiek een centrale plek kreeg in het collectieve herinneringscultuur.⁸⁷ Het duurde echter even voordat de Holocaust deze plek ook daadwerkelijk kreeg. Van Vree gaf aan dat alhoewel het Eichmann-proces en de serie van Lou de Jong plaatsvonden in het begin van de jaren '60, de Holocaust (en meer specifiek 'Auschwitz') pas in de jaren '80 daadwerkelijk een centrale plek had in het collectieve herinneringsproces.⁸⁸ Overigens is deze conclusie consistent met het onderzoek van Van Ginkel dat liet zien dat pas in de jaren '80 het aantal oorlogsmonumenten voor joodse slachtoffers toenam. Volgens De Haan was het geen toeval dat de Jodenvervolging in de jaren '80 een centrale plek kreeg in de textuur van de collectieve herinnering. Hij gaf aan dat een geprofessionaliseerde geschiedschrijving in de jaren '80 ontstond die een verband legde tussen de Jodenvervolging en overige ontwikkelingen in de samenleving.⁸⁹

Onvoorwaardelijke steun?

Ook hier geldt echter dat dit niet consistent is met de uitspraak dat er een direct verband tussen de herinneringscultuur en de publieke opinie richting Israël bestond. De band was in de jaren '50 al bijzonder goed en in de jaren '60 gold hetzelfde. In de jaren '70 en '80, toen de aandacht voor de Holocaust pas begon toe te nemen, was de publieke opinie kritischer ten opzichte van Israël. Verder was het Eichmann-proces niet uniek voor Nederland. Het proces werd uitgezonden over de hele wereld en dus kan het niet de uitleg zijn voor de unieke band tussen Nederland en Israël.⁹⁰

Als laatste punt liet Van Ginkels onderzoek zien dat het Nederlands beleid ten aanzien van onder andere het Auschwitzcomité niet een beleid was van onvoorwaardelijke steun. Nederland was in 1962 het enige land dat inwoners had verloren aan Auschwitz dat geen financiële bijdrage leverde aan het internationale Auschwitz monument. Minister Luns gaf aan dat joodse slachtoffers al werden herdacht bij het monument op de Dam en premier De Quay vond dat in Auschwitz vooral sprake was van 'analoge gevallen'. Pas in 1966, onder druk van joodse organisaties en Israël zelf sprak premier Cals uit dat Auschwitz 'symbool was van massavernietiging'.⁹¹

De zaak rond oorlogsmisdadiger Willy Lages was een ander voorbeeld dat de steun voor de joodse bevolking niet onvoorwaardelijk was. De regering en de Tweede Kamer stonden, ondanks protesten van joodse belangenorganisaties, toe dat Lages tijdelijk terug mocht naar de Bondsrepubliek Duitsland. Lages kwam nooit meer terug in Nederland. In 1965 werd een verzoek om een

---

⁸⁷ Ibidem, 113-116.

⁸⁸ Ibidem, 110.

⁸⁹ De Haan, *Na de Ondergang* 229.

⁹⁰ Ibidem, 168-180.

⁹¹ Van Ginkel, *Rondom de Stilte*, 490.

buitengewoon pensioen uit te keren aan de (nabestaanden van) vervolgte, zoals wel het geval was voor verzetsstrijders en soldaten, afgewezen. Pas in 1972 werd dit pensioen ook aan joodse slachtoffers en hun nabestaanden toegekend.⁹²

Tussen de Suezcrisis en de Jom Kipoer-oorlog waren veel voorbeelden van acties vanuit de overheid, maar ook van bijvoorbeeld de VARA, die niet duiden op schuldbevuste identificatie met de verdwenen joodse landgenoten, terwijl de maatschappelijke steun ten opzichte van Israël zich op een hoogtepunt bevond.⁹³ Opnieuw was er sprake van de eerder in dit hoofdstuk benoemde paradox. Eerder uitgevoerd onderzoek toonde aan dat de Nederlandse herinneringscultuur op veel manieren niet uniek was ten opzichte van andere Europese landen en dat de Holocaust geen centrale plek had in de textuur van de collectieve herinnering, toch was de band tussen Nederland en Israël sterk. De Haan probeerde het gemis van de Jodenvervolging in de textuur van de collectieve herinnering te verklaren door middel van de Nederlandse zuilen. De Haan gaf aan dat joden vermalen werden tussen de Nederlandse zuilen. Nederlandse tolerantie was namelijk alleen werkzaam boven een bepaalde drempel van weerbaarheid, volgens de Haan. De joden vielen hier vaak niet onder.⁹⁴ Door bijvoorbeeld gebruik te maken van de geest van het verzet lukte het de joden om soms aandacht te krijgen voor de Jodenvervolging.⁹⁵

Het directe verband, zoals Van Vree claimde, moet genuanceerd worden. Doordat de Nederlandse geschiedschrijving de Jodenvervolging als iets niet Nederlands zag, was er geen ‘schuldbevuste identificatie’. De Nederlandse herinneringscultuur ging tot de jaren ’70 voornamelijk over het verzet, en alhoewel de Jodenvervolging daar, mede door de inzet van de joodse gemeenschap, een rol in had was dit maar een relatief kleine rol en was er geen schuldgevoel bij de gemiddelde Nederlander.

---

⁹² Ibidem, 491-492.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ De Haan, *Na de Ondergang* 231.

⁹⁵ Ibidem, 232.

Conclusie

Door middel van het onderzoeken van kranten, parlementaire handelingen, ministerraad notulen en literatuur over de Nederlandse herdenkingscultuur heeft dit onderzoek een poging gedaan bij te dragen aan de wetenschappelijke literatuur over de Nederlandse banden met de staat Israël in de periode 1956-1973. Door te focussen op de hierboven genoemde onderdelen heeft dit onderzoek zich onderscheiden van eerdere wetenschappelijke literatuur over dit onderwerp.

Uit het onderzoek is gebleken dat *De Telegraaf*, *De Volkskrant* en het *Algemeen Handelsblad* (later het *NRC*) in 1956 en 1967 alle drie sterk achter Israël stonden. Vooral in 1967 werd in iedere krant uitgebreid verslag gedaan van de steunacties voor Israël. In 1956 waren de kranten ook overwegend pro-Israël, al maakten de kranten zich toen wel zorgen of de Israëlische invasie een verstandig idee was, omdat volgens de auteurs het voortbestaan van de staat Israël in gevaar was door bijvoorbeeld diplomatieke isolatie.

In 1973 begon er zich een duidelijk verschil af te tekenen tussen de verschillende kranten. *De Telegraaf* stond nog altijd pal achter Israël, terwijl *De Volkskrant* een podium gaf aan Soleiman Bashar, die weigerde het Palestijns terrorisme te veroordelen en zichzelf als ‘revolutionair’ zag. In de kranten werd ook duidelijk dat de publieke opinie aan het verschuiven was. In het *NRC* stond een advertentie waarin stond dat de ondertekenaars, waaronder oud-premiers Drees en Biesheuvel nog steeds achter Israël stonden, maar zich niet konden vinden in de recente politiek van Israël. Ook verscheen in het *NRC* een interview waarin de joodse gemeenschap zijn onvrede uitte over de keuze van Gereformeerde kerken om ook een inzamelingsactie te houden voor Arabische slachtoffers. In het *NRC* en *De Volkskrant* was in 1973 een verandering te zien die in *De Telegraaf* niet te vinden was.

Uit de parlementaire handelingen bleek ook dat in 1956 en 1967 de steun voor Israël in Nederland hoog was. Zo werd in 1967 door bijna de hele kamer een motie gesteund die opgevat kon worden als pro-Israël. Ook de pacifistische partij en de communistische partij schaarden zich achter Israël. De KVP, die in 1956 aangaf dat iedere strijdende partij in het Midden-Oosten conflict een bepaalde mate van schuld had, had het minst pro-Israëlische standpunt bij de Suezcrisis. In 1973 was vooral bij de linkse partijen een verschuiving merkbaar. De PvdA, CPN en PSP waren ieder in verschillende mate minder pro-Israël dan bij eerdere conflicten. De overige partijen hadden in eerste instantie, op enkele nuances in de argumentatie na, hetzelfde standpunt als eerst. Pas na het aanbreken van de oliecrisis was bij voornamelijk de liberale partijen een verschuiving van het standpunt te zien. Dit was echter vooral op basis van de diplomatieke en economische realiteit en minder doordat de publieke opinie deze partijen daartoe bewoog.

De ministerraad was in 1956 en 1967 ook pro-Israël. Vooral de situatie in 1967 was interessant, omdat de notulen van de ministerraad lieten zien hoe voorzichtig de regering om moest gaan met een, op het eerste gezicht, relatief klein probleem: het (mogelijk) aanpassen van belastingregels met betrekking tot giften voor Israël. Nadat de ministerraad het aanpassen in eerste instantie van de tafel had geveegd, werd een week later dit onderwerp opnieuw uitvoerig behandeld door kritiek vanuit de Stichting van de Arbeid en zelfs overheidsambtenaren. In 1973 werd minder rekening gehouden met de publieke opinie en, net zoals in de Tweede Kamer, meer met de diplomatieke realiteit. Het zo goed mogelijk tegengaan van de (aankomende) oliecrisis had de prioriteit.

De Nederlandse herinneringscultuur had weinig tot geen invloed op de Nederlandse banden met Israël, waarmee een conclusie van Frank van Vree genuanceerd moet worden. De Holocaust had in Nederland tot het Eichmann-proces weinig aandacht in Nederland terwijl de Nederlandse publieke opinie ten opzichte van Israël toen al erg positief was. Na het einde van de oorlog was men in Nederland zelfs kritischer op teruggekeerde Joden dan in de rest van West-Europa. De aandacht voor de joodse slachtoffers nam pas in de jaren '70 en '80 significant toe, dit was onder andere te zien aan de gebouwde monumenten voor deze slachtoffers. Uit de overige delen van dit onderzoek is echter gebleken dat de Nederlandse houding ten opzichte van Israël in 1973 al aan het veranderen was. Dit leidt tot een interessante paradox die het onderwerp kan zijn van mogelijk vervolgonderzoek.

Concluderend heeft de publieke opinie op bepaalde momenten wel degelijk invloed gehad op het Nederlands beleid ten opzichte van Israël. Vooral in 1967, toen de steun voor Israël mogelijk op het hoogtepunt was, bleek uit de ministerraad notulen dat er actief rekening werd gehouden met de publieke opinie. In 1973, toen de publieke opinie ten opzichte van Israël aan het veranderen was, werd in de ministerraad ook minder rekening gehouden met de binnenlandse reacties bij (het gebrek aan) steun voor Israël. In zekere zin kan gesteld worden dat ook hier de publieke opinie bepalend was voor de Nederlandse steun aan Israël. Doordat de Nederlandse bevolking, door uiteenlopende redenen, minder sympathie had voor Israël, besloot de ministerraad om daardoor keuzes te maken die mogelijk nadelig waren voor Israël, zoals verder samenwerken met andere Europese landen. Mogelijk vervolgonderzoek kan zich richten op het verdere verloop van de oliecrisis en de (mogelijk) veranderende publieke opinie toen de Nederlandse economische belangen onder druk kwamen te staan.

Bibliografie

Primair bronmateriaal

Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1973-1974.

Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1967.

Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1956-1957.

JDC Archives New York, Holland Reports, inv. nr 485, Report on visit to Holland, April 20-22, 1945.

Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997
(2.02.05.02), inv.nr 1237, notulen ministerraad oktober-december 1973.

Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997
(2.02.05.02), inv.nr 844, notulen ministerraad januari-juni 1967.

Nationaal Archief Den Haag (NA), Inventaris van de archieven van de Raad van Ministers 1823-1997
(2.02.05.02), inv.nr 404, notulen ministerraad juli-december 1956.

Krantenartikelen

Brandt, W., 'David', *De Telegraaf* (25 oktober 1973).

Duynstee, F., 'Vastberaden steun aan aanspraken van Israël', *De Telegraaf* (10 juni 1967).

Eetgerink, H., 'Israël vraagt begrip van Nederlanders', *De Telegraaf* (19 oktober 1973).

Groen, B., 'Zionisme vecht voor zijn politieke leven', *De Volkskrant* (20 oktober 1973).

Kat, P., 'Joden teleurgesteld over actie van kerken', *NRC Handelsblad* (20 oktober 1973).

'Benauwde uren voor een geïsoleerd Israël', *Algemeen Handelsblad* (8 november 1956).

'Dit is Israël', *De Telegraaf* (6 november 1956).

'Geen militaire overeenkomst met Israël', *Algemeen Handelsblad* (6 juni 1967).

'Israël trekt ten strijde', *De Telegraaf* (31 oktober 1956).

'Meer dan 10 miljoen gulden voor Israël', *Algemeen Handelsblad*, (7 juni 1967).

'Nederlandse zionisten achter Israël', *Algemeen Handelsblad* (31 oktober 1956).

‘Steun voor Israël’, *De Volkskrant* (7 juni 1967).

‘Verklaring’, *NRC Handelsblad* (23 oktober 1973).

‘Wereldpolitiek op drift’ *De Volkskrant*, (3 november 1956).

Secundaire literatuur

Bentinck, L., ‘Afscheid van een vertrouwd Israël. Hoe het olie-embargo van 1973 en de

Libanonoorlog in 1982 de Nederlandse sympathie voor Israël veranderden’ (Masterscriptie Internationale Betrekkingen in Historisch perspectief, Universiteit Utrecht, Utrecht 2013).

Ginkel van, R., *Rondom de Stille. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011).

Grünfeld, F., *Nederland en het Nabije-Oosten* (Maastricht 1991).; F. Peeters, *Gezwoven Vrienden. Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël* (Amsterdam 1997)

Haan de, I., *Na de Ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997).

Hellema, D., ‘Internationale betrekkingen in historisch perspectief’ in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers eds., *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015).

Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De rol van Nederland in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006).

Hondius, D., *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag 1998).

Malcontent, P., *Nederland, Israël en Palestina. Een open zenuw* (Amsterdam 2018).

Malcontent, P., ‘Nederland en de mensenrechten’ in: J. Pekelder, R. Raben en M. Segers eds., *De wereld volgens Nederland. Nederlandse buitenlandse politiek in historisch perspectief* (Amsterdam 2015).

Mourik van, A., ‘Van pro-Israël naar een ‘evenwichtig’ beleid. De Nederlandse houding ten opzichte van de Europese politieke samenwerking met betrekking tot het Midden-Oosten, 1973-1974’ (Masterscriptie, Universiteit Utrecht, Utrecht 2010).

Peeters, F., *Gezwoeren Vrienden. Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël* (Amsterdam 1997).

Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945* (Den Haag 1965).

Soetendorp, R., *Pragmatisch of Principieel. Het Nederlandse beleid ten aanzien van het Arabisch Israëlische conflict* (Leiden 1983).

Vree van, F., *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis* (Rotterdam 1995).